

**JADID MA'RIFATPARVARLARINING O'LKA IJTIMOIIY-MA'NAVIY
HAYOTIDA TUTGAN O'RNI (MUNAVVARQORI, FITRAT, BEHBUDIY,
AVLONIY VA BOSHQALAR)**

*Tillayev Bobomurod Abduvoxobovich,
Namangan davlat pegagogika instituti
katta o'qituvchisi*

bobomurodtillayev@gmail.com

*Isoqova Salimaxon Qahramonjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi*

isaqovasalima555@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX asr oxiri, XX asr boshlarida Rossiya mustamlakasi hisoblangan O'rta Osiyo, Kavkaz, O'rta Sibir xalqlari orasida boshlangan milliy, madaniy ma'rifiy tiklanish jadidchilik harakati sifatida namoyon bo'lganligi, Turkiston jadidlari xalqni ozod etish, sharoit tamoyillarini isloh qilish, xalqqa ma'rifat tarqatish va milliy muhtoriyatga erishish g'oyasini ilgari surganligi hamda Jadidlar milliy birlik, ma'naviy-ma'rifiy islohotlar bilan jamiyatni yangilash, yuksaltirish yo'llarini izlaganlari haqida ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Jadid, ma'rifat, usuli jadid, matbuot, Muxtoriyat, "Behbudiya", "To'ron", ibratxona, "Munozara".

**МЕСТО НОВЫХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ В СОЦИАЛЬНО-ДУХОВНОЙ
ЖИЗНИ СТРАНЫ (МУНАВВАРКАРИ, ФИТРАТ, БЕХБУДИЙ,
АВЛОНИЙ И ДРУГИЕ)**

*Тиллаев Бобомурод Абдувохидович
Наманганский государственный
педагогический институт
старший преподаватель*

bobomurodtillayev@gmail.com

*Isoqova Salimaxon Qahramonjon qizi
Наманганский государственный
педагогический институт*

Студент технологического образования

isaqovasalima555@gmail.com

Аннотация: В данной статье национально-культурное и просветительское возрождение, начавшееся среди народов Средней Азии, Кавказа и Средней Сибири, считавшихся в конце XIX - начале XX века российскими колониями, проявилось как Движение джадидизма, туркестанский джадидизм основывался на принципах освобождения народа, условиях, что он выдвинул идею реформирования, распространения просвещения народа и достижения национальной автономии, а также то, что джадиды принесли национальное единство, духовное и реформы образования в обществе предоставлена информация о тех, кто ищет способы обновления и модернизации.

Ключевые слова: Джадид, просвещение, метод Джадид, печать, автономия, национальная идея, «Бехбудия», «Торан», семинария, «Дискуссия».

THE PLACE OF THE NEW ENLIGHTENERS IN THE SOCIO-SPIRITUAL LIFE OF THE COUNTRY (MUNAVVARKARI, FITRAT, BEHBUDIY, AVLONIY AND OTHERS)

Tillayev Bobomurod Abduvoxobovich

Namangan state pedagogical institute

senior teacher, bobomurodtillayev@gmail.com

Isoqova Salimaxon Qahramonjon qizi

Namangan State Pedagogical Institute

Student of Technological Education

isaqovasalima555@gmail.com

Abstract: This article presents information about the national, cultural and educational revival that began among the peoples of Central Asia, the Caucasus, and Central Siberia, which were considered a Russian colony in the late 19th and early 20th centuries, manifested itself as the Jadid movement, the Jadids of Turkestan put forward the idea of liberating the people, reforming the principles of the situation, spreading enlightenment to the people, and achieving national autonomy, and the Jadids sought ways to renew and elevate society through national unity and spiritual and educational reforms.

Key words: New, enlightenment, new method, national uplift, press, autonomy, national idea, "Behbudiya", "Turan", teaching house, "Debate".

Jadid ma'rifatparvarlari o'zbek xalqining tarixiy taraqqiyotida, ayniqsa, XX asr boshlarida yurt ijtimoiy-ma'naviy hayotida chuqur iz qoldirgan, xalqni ilm-ma'rifat sari yetaklagan, islohotlar orqali millatni uyg'otishga harakat qilgan fidokor ziyolilar qatlamidir. Ular orasida Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat,

Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy kabi allomalar alohida o'rin egallaydi. Ular millatparvarlik ruhida xalqni tarbiyalash, milliy uyg'onishni kuchaytirish, ta'lim tizimini yangilash, o'lkadagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotni rivojlantirish kabi ko'plab yo'nalishlarda samarali faoliyat olib borishgan. Jadidlarning asosiy maqsadi xalqni johillikdan qutqarish, uni ilg'or zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish va milliy o'zlikni anglashga undash edi.

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllandi. Bu harakatning ildizlari Rossiya imperiyasi tarkibiga kirgan musulmon xalqlari orasida paydo bo'lgan yangi maktablar va dunyoviy ta'lim tizimiga bog'liq edi. O'zbek jadidchiligi ham bu harakatdan ilhomlangan holda shakllanib, mahalliy sharoitga moslashgan ijtimoiy, siyosiy va madaniy oqimga aylandi. Bu harakatning asosiy markazlaridan biri Turkiston bo'lib, u yerda yashagan ziyolilar orasida jadid g'oyalari keng tarqaldi. Jadidlar mustamlaka zulmiga qarshi chiqish bilan birga, avvalo xalqning ongini, tafakkurini o'zgartirishga intildilar. Ular "avvalo ma'rifat, keyin siyosat" shiorini ilgari surdilar.

Jadidlarning asosiy e'tibori ta'lim tizimini isloh qilishga qaratilgan edi. Ular qadimiy usuldagi, faqat diniy bilimlarni o'rgatadigan maktablar o'rniga yangi usuldagi maktablar – jadid maktablarini ochdilar. Bu maktablarda arab, fors tillari bilan birga ona tilida o'qitish yo'lga qo'yildi, matematika, geografiya, tarix, tabiatshunoslik kabi dunyoviy fanlar ham o'rgatilgan. Munavvarqori Abdurashidxonov Toshkentda ilk yangi usuldagi maktabni ochgan jadidlardan biri bo'lib, bu borada katta jasorat ko'rsatdi. U zamonaviy o'qituvchilar tayyorlash, darsliklar yaratish, uslubiy qo'llanmalar yozish kabi ishlarda faol ishtirok etdi.

Mahmudxo'ja Behbudiy esa jadidchilik harakatining eng yirik namoyandalardan biri bo'lib, o'zining publitsistik va pedagogik faoliyati bilan tanilgan. U "Taraqqiy", "Samarqand", "Oyna" kabi gazetalarni nashr ettirib, xalqni yangicha tafakkurga chorlagan. Behbudiy xalqning uyg'onishi ilm, bilim va siyosiy ong bilan chambarchas bog'liq, deb hisoblagan. U "Padarkush", "Biyxon", "Zamonasr" kabi sahna asarlari orqali milliy g'urur, vatanga sadoqat, jaholatga qarshi kurash g'oyalarini targ'ib qilgan. Aynan shu faoliyati sababli u milliy teatr va dramaturgiyaning asoschilaridan biri sifatida tan olingan. Uning "Risolai jadida" asari maktab darsligi sifatida xizmat qilgan va ko'plab maktablarda asosiy manba bo'lgan.

Abdurauf Fitrat jadidchilik g'oyalarini nazariy jihatdan asoslagan, ularni ilmiy-falsafiy yo'nalishda yoritgan yetuk allomalardan biri edi. U Istanbulda tahsil olib, zamonaviy g'oyalarni o'zlashtirgan va ularni Turkistonga olib kelgan. Fitratning "Hind sayyohi", "Munozara", "Rahbari najot", "Oqibat" kabi asarlarida milliy uyg'onish, ma'rifat, diniy islohotlar, siyosiy erkinlik kabi mavzular yoritilgan. U o'z asarlarida xalqni o'zligini anglashga, milliy birlikka, jaholatdan qutulishga da'vat etgan. Fitrat til, madaniyat, tarix, adabiyot sohalarida ham serqirra faoliyat olib borgan. U o'zbek

tilining rivoji, adabiyotning yangilanishi, milliy g'ururni uyg'otish masalalariga alohida e'tibor bergan.

Abdulla Avloniy esa jadidchilik harakatining muhim arboblardan bo'lib, u ham pedagog, shoir, dramaturg, noshir sifatida faoliyat ko'rsatgan. Uning "Turkiy guliston yoxud axloq", "Maktab gulistoni", "O'g'il va qizlar uchun axloq" kabi asarlari maktablarda asosiy tarbiyaviy qo'llanmalar sifatida keng qo'llanilgan. Avloniy ma'rifatparvarlikni xalqni jaholatdan qutqarishning yagona yo'li deb bilgan. U bolalar tarbiyasiga alohida ahamiyat bergan, o'qituvchilar tayyorlash, maktablarni rivojlantirish, darsliklar yozish va matbaa faoliyatini yo'lga qo'yishda fidokorona mehnat qilgan. Avloniy o'z asarlarida axloq, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, o'zlikni anglash kabi muhim g'oyalarni ilgari surgan.

Jadidlarning faoliyati o'z davrida mustamlaka ma'muriyati va mahalliy reaksion kuchlar tomonidan qarshilikka uchradi. Yangi maktablar, matbuot, teatr va boshqa yangilanishlarga qarshi chiqildi, ularga diniy va siyosiy sabablar bilan to'siqlar qo'yildi. Jadidlar ko'p hollarda dushman sifatida ta'qib qilindi, ba'zilar qamoqqa olindi, surgun qilindi, hatto qatl etildi. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy 1919-yilda Bolsheviklar tomonidan qatl etildi. Abdurauf Fitrat, Munavvarqori, Avloniy kabi boshqa jadidlar ham 1930-yillarda boshlangan repressiyalar davrida turli ayblovlar bilan yo'q qilindi. Bu fojiali holat, shubhasiz, o'zbek xalqi tarixida og'ir iz qoldirdi. Biroq ularning g'oyalari va amaliy ishlari xalq ongida o'chmas iz qoldirdi.

Jadidlar faoliyatining yana bir muhim jihati – bu ayollar ta'limi va jamiyatdagi o'rniga bo'lgan munosabatlaridir. Ular ayollarni ham zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, maktab va madrasalarda o'qitish, huquq va imkoniyatlar nuqtai nazaridan erkaklar bilan tenglashtirish tarafdori edilar. Bu o'z zamoni uchun jasoratli qarash edi. Jadidlar ayollar uchun maxsus maktablar ochish, ularga darsliklar yozish, ijtimoiy faoliyatga jalb qilish yo'lida faol ish olib borishgan. Munavvarqori va Avloniylarning bu boradagi ishlari ayniqsa e'tiborga loyiq. Ular ayollar savodsizligi, erta nikoh, ko'p xotinlilik kabi ijtimoiy muammolarni matbuot va adabiyot orqali fosh etgan va ularni isloh qilishga chaqirgan.

Jadidlarning matbuot va nashriyot sohasidagi ishlari ham alohida ahamiyatga ega. Ular o'z fikrlarini ommaga yetkazish uchun gazeta, jurnal va risolalar nashr etishgan. "Taraqqiy", "Shuhrat", "Sadoyi Turkiston", "Oyna" kabi gazetalarda milliy uyg'onish, til, madaniyat, siyosiy o'zgarishlar, jamiyatdagi muammolar yoritilgan. Bu matbuot vositalari orqali ular xalqni ongli hayotga chaqirdilar, bilim olishga undadilar. Jadidlarning bu faoliyati Turkiston musulmon ziyolilari orasida keng tarqalib, boshqa hududlarda ham o'z izini qoldirdi.

Bugungi kunda jadid ma'rifatparvarlarining merosi chuqur o'rganilmoqda, ularning hayoti va faoliyati asosida darsliklar yaratilmoqda, ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ular o'zbek milliy uyg'onishining asoschilari, zamonaviy o'zbek

davlatchiligi va madaniyatining ilk tamal toshlarini qo'ygan zotlar sifatida e'zozlanmoqda. Mustaqillik yillarida ularning nomlari abadiylashtirildi, haykallari o'rnatildi, asarlari qayta nashr qilindi. Ulug' jadidlarning hayoti yosh avlod uchun namunadir.

Jadidlar o'z umrlarini ilm, ma'rifat, adolat, taraqqiyot yo'lida fido qilgan fidokor insonlar edilar. Ularning har biri o'zining serqirra faoliyati bilan o'lkamiz ijtimoiy-ma'naviy hayotini boyitdi, xalqning qalbida umid uyg'otdi. Bugun biz ularning orzulari ro'yob topganini ko'rmoqdamiz. Jadidlar g'oyalari, ma'naviy jasorati va ilmga bo'lgan ishtiyoqi – millatimizning eng muhim tarixiy meroslaridan biridir. Bu merosni asrab-avaylash, uni kelajak avlodga yetkazish – har bir ongli insonning muqaddas burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurauf Fitrat “Tanlangan asarlar” “Oila yoki oila boshqarish tartiblari”. Toshkent. “Ma'naviyat” nashriyoti. 2009 yil.
2. K. Hoshimov, S. Nishoinova “Pedagogika Tarixi” Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent. 2005-yil.
3. B. Qosimov Karvonboshi-Mahmudxo'ja Behbudiy “Tanlangan asarlar”. Toshkent. “Ma'naviyat” nashriyoti 2006-yil.
4. A. Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” Toshkent yoshlar nashriyoti. 2019-yil.
5. Yusupova, S. N., & Karimov, X. U. (2024). TEMURIYLAR RENESSANSI VA UNING JAHON MADANIYATI RIVOJIDAGI O'RNI. Science and innovation, 3(Special Issue 3), 95-98.
6. Abdug'aniev O. TA'LIM JARAYONIDA MODELLASH TIRISH ORQALI TALABALARDA IJTIMOY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH //Innovations in Technology and Science Education. – 2022. – T. 1. – №. 5. – S. 161-168
7. <http://www.ziyonet.uz>
8. <http://www.wikipedia.ru>
9. <http://www.guldu.ru>